

17/2011

NOTAT

Gunnar Bolstad

POLITISK KULTURDANNELSE I BRATSBERG AMT

HØGSKULEN I VOLDA

MØREFORSKING

Forfattar	Gunnar Bolstad
Ansvarleg utgjevar	Høgskulen i Volda
ISSN	1891-5973
Sats	Forfattar
Distribusjon	http://www.hivolda.no/notat

Notatet er ein del av prosjektet «Kulturperspektiv på møte mellom embetsmenn og bønder», eit strategisk høgskuleprosjekt frå Høgskulen i Volda, Historisk institutt og Institutt for religion, livssyn og kristendom.

© Forfattar/Høgskulen i Volda

Føresegnene i åndsverklova gjeld for materialet i denne publikasjonen. Materialet er publisert for at du skal kunne lese det på skjermen eller framstille eksemplar til privat bruk. Utan særskild avtale med forfattar/Høgskulen i Volda er all anna eksemplarframstilling og tilgjengeleggjering berre tillate så langt det har heimel i lov eller avtale med Kopinor, interesseorgan for rettshavarar til åndsverk.

Om notatserien

Ulike slag publikasjonar av mindre omfang, t.d. forprosjektnotat, papers, artikkelutkast o.a. Eit hovudføre mål med serien er å stimulere til publisering og fagleg debatt i miljøet. Kvar forfattar er ansvarleg for sitt arbeid, og dekan skal vere orientert om utgjevinga på førehand. Manuset må vere gjennomarbeidd med omsyn til språk og struktur.

Innledning

23. mars 1814 møttes en gruppe alvorspregede menn hjemme hos den avtroppende amtmann Severin Løvenskiold på Fossum utenfor Skien for å velge tre representanter til den forestående riksforsamlingen på Eidsvoll. En av dem var bonden Talleiv Huvestad. Siden møtte han og tre andre bønder som folkevalgte representanter på de påfølgende stortingssesjonene fram til 1821. I denne artikkelen skal vi se nærmere på hvordan bøndene i Øvre Telemark forvaltet sine muligheter i det ferske demokratiet og hva som kan ha ligget til grunn for deres opptreden.

Den såkalte «tokulturlæren» har stått sterkt i norsk historieskriving. På bygdene var det åpenbart et markant skille mellom embedsmennene og deres familier på den ene siden og bøndene med deres fremste folk på den andre siden. Likevel er det mye som tyder på at det for det første var atskillig konstruktiv og vennskapelig kontakt mellom de to grupperingene, og for det andre at de første bondepolitikere i Bratsberg Amt ikke lot seg hefte nevneverdig av det patriarkalske standssystemet. Særlig det vennskapelige forholdet mellom Ole Bjørnsen, Ole Blom og presten og dikteren Jens Zetlitz synes å ha spilt en viktig rolle for disse to bondepolitikernes utvikling.

Kort om den politiske historien

Hva er politisk kultur? Historikeren Knut Dørum mener begrepet omfatter «så vel normer og regler for hvordan innflytelse kan øves i beslutningsprosesser, både i og utenfor politiske organer, som mer allmenne forestillinger om hva som legitimerer makt. Herunder kommer også handlingsmønstre, både allment aksepterte og de som er omstridte. Og selvsagt er handlingene og normene styrt av så vel kollektive som individuelle interesser, og ikke minst maktforhold.»¹

Inntil århundreskiftet hadde telemarksbøndenes politiske aktivitet i all hovedsak vært knyttet til det som Brynjulv Gjerdåker har karakterisert som «subversiv motstand»². Det går en linje fra aksjoner mot kongens gruvedrift på 1500-tallet til protester mot prestelønninger i 1780-årene. Men etter hvert ble bøndene flinkere til å bruke bygdeting og supplikker på en taktisk

¹ Dørum 2006: 408

² Gjerdåker 2002: 16

måte, og fra 1797 fikk bøndene en hånd med i de nye forliksrådene. Dermed la bøndene seg på en kurs der deltakelse og samfunnsansvar blir en tydeligere linje.³

Mot slutten av 1700-tallet ser vi et interessant trekk ved telebøndenes opposisjonsvirksomhet: De maktet å skape allianser inn mot enkelte embetsmenn, og slo dermed sprekker i den bastante tokulturfronten. Bøndenes konflikter handlet om prestelønninger, om tømmer salg og ikke minst om den kronglete Vrangfoss like over Norsjø - der bøndene forlangte bedre framkommelighet for tømmeret, mens tømmerhandlerne levde godt med forholdene som de var. I alle disse sakene fant bøndene allierte blant ulike embetsmenn, helt opp til amtmannsnivå.

I det følgende skal vi se kort på de fire første mennene som representerte bøndene fra 1814 til 1821 og deres forhold til den kondisjonerte eliten.

Talleiv Huvestad – «et Fond af Kundskape»

Talleiv Huvestad faller nesten overdrevent godt inn i det bildet som embetsmenn og litterater skapte av den norske odelsbonden i den fysiokratiske tidsalder:

Han var en staut representant for sin stand, belest og oppvakt. Han skjøttet en rekke lokale oppgaver som lærer, vaksinator, skriver og prestens medhjelper. Det er alminnelig antatt at Huvestad spilte en ganske sentral rolle blant bøndene på Eidsvoll, og at han muligens selv førte i pennen flere av bøndenes forslag, blant annet om odelsretten.

Men noen revolusjonær mann var Huvestad ikke, og det er ikke usannsynlig at hans moderate framtoning er en av årsakene til at samtidens kronikører, blant dem Jacob Aall og Gustav P. Blom, har skapt bildet av Huvestad som selve kroneksempelen på den staute norske bonden. «En Fjeldbonde [...] der under sin Vadmelkskofte skjulte et Fond af Kundskabe», skrev Blom.⁴ «Kunde ikke sættes i Snorre», skrøt Henrik Wergeland på et senere tidspunkt.

På Eidsvoll stemte Huvestad, når det ikke sto om rene bondespørsmål, sammen med «unionspartiet». Det kan hende at en av grunnene til det var den tiden han de siste par dagene før møtet på Eidsvoll tilbrakte på reisefot sammen med de ledende strategene i denne grupperingen: På Bogstad spiste han middag sammen med blant andre Peder Anker, Wedel

³ Gjerdåker 2002:16

⁴ Blom 1860: 35

Jarlsberg og Severin Løvenskiold, før de sammen dro videre til Eidsvold. Det må ha vært et usedvanlig intensivt seminar i økonomi og utenrikspolitikk for bonden fra Eidsborg.

Aasmund Norgaard: «Halvbonde» og askeladd

Høsten 1814 reiste bonden og byggmesteren Aasmund Norgaard sammen med fogden Florentz til det overordentlige storting i Christiania for å omformulere de delene av grunnloven som kom på kant med den nye unionen med Sverige.

Aasmund Norgaard var en kreativ tusenkunstner med mange jern i ilden. Tidlig reiste han hjemmefra, først til København for å gå på skole, så til jernverket på Nes, der han arbeidet for Jacob Aall, så til København igjen. Tilbake i Telemark jobbet han som byggmester for Jacob Aalls bror, Niels, før han etablerte seg med sin egen gård i de øvre bygdene. I lokalhistorien er han mest kjent som mannen som først lanserte tanken om det som nå er Telemarkskanalen.

På det ekstraordinære Stortinget var han ikke blant de fremste, men presten og kronikøren Pavels la merke til «halvbonden Norgaard»: «Den tellemarkske Bondedragt, han bestandig gikk i, var egentlig en Forklædning, thi ellers passerer han for Middelstandsmand, og er kjoleklædt. Enkelte Gange talte han nogle faa Ord, og hørte til det moderate Parti.»⁵

På én måte satte Norgaard likevel spor etter seg: På en delegasjonsreise til Stockholm, sammen med W.F.K. Christie og Jacob Neumann, fikk han anledning til å ta opp Vrangfoss-spørsmålet med kong Karl XIII under en bankett. Det er uvisst om dette var den faktiske beveggrunnen, men faktum er at det nokså raskt ble nedsatt en kommisjon, med Norgaard som medlem, som fikk i oppgave å foreslå tiltak. Norgaard var i hvert fall sikker på at dette hadde skjedd på hans initiativ, og det er i seg selv interessant med tanke på telebøndernes konstruktive opptreden overfor myndighetene i årene som fulgte.⁶

Ole Bjørnsen – det politiske talentet

12 bønder, hvorav 11 fra «øvredelen» av amtet, var blant de 23 valgmennene som møtte i Skien i januar 1815. Om alle 12 bøndene stemte på samme mann er uklart, men bonden og kirkesangeren Ole Bjørnsen fra Kviteseid fikk i hvert fall 12 stemmer, som holdt i massevis til å bli representant nummer 2, etter den nyss avgåtte statsråd Niels Aall.

⁵ Pavels 1867: 381

⁶ Bolstad 2010: 62

Og om Huvestad og Norgaard hadde vært i de litt anonymes rekker, skulle hovedstadens politiske miljø nå få se hva telemarkingen var laget av. For Bjørnsen hadde ikke til hensikt å sette seg bakerst i salen. Pavels var først begeistret for Bjørnsens uforferdede opptreden: «En vakker ung mann med et deilig organ», skrev han om Bjørnsens talegaver⁷ – men det var før Bjørnsen ga seg i kast med adelen og borgernes næringsprivilegier.

Bjørnsen fremmet konkrete forslag både om å bryte de adelige arverekkene og om å styrke bøndenes næringsrettigheter. Selv om han hadde støtte i brede miljøer for sine forslag, møtte han også motstand – ikke minst fra de kondisjonerte kretser. Og Pavels holdt seg ikke tilbake:

«I Odelstinget hørte jeg [...] et Forslag af den skrivesæle og indbildske Kirkesanger Bjørnsen mod Adelen, hvori han vilde, at kun den, der er født af adelige Forældre og nu har naaet Myndighedsalder, skal have adelige Privilegier, alle Yngre derimod udelukkes derfra.»⁸ Den noblere Jacob Aall begrenset seg til å karakterisere Bjørnsen, i samme saks anledning, som «høi og djerv».

Ved valgmøtet til den neste stortingssesjonen i 1818 var det hele 19 bønder blant de 26 valgmennene. Selv om Talleiv Huvestad var den eneste bonden som reiste til Christiania, var det faktisk to bønder som ble valgt. Hans Anfindsen fra Tinn måtte imidlertid trekke seg, og dermed ble det trelasthandleren Bent Blehr og sorenskriveren Ole Juell som reiste sammen med Huvestad – som på denne sesjonen ble en ganske anonym figur. Tendensen ved valget i Bratsberg Amt i 1818 var utypisk i forhold til resten av landet, der bøndene svekket sin representasjon.

Ole Blom – en sjarmerende stabeis

I 1817 bestemte amtmann Wedel Jarlsberg, fetter av den mer berømte finansministeren, seg plutselig for å utnevne Kviteseidbonden Ole Blom som første forlikskommissær etter presten Jens Zetlitz, til stor ergrelse for fogden Florentz, som hadde forventet å få vervet. Året etter trakk amtmannen utnevnelsen tilbake og ga jobben til Florentz.

Men amtmannen forregnet seg: Ole Blom ville slett ikke gi fra seg hverken verv eller protokoller. Dermed startet en spektakulær rettsprosess der Blom ble tiltalt for «overhørighed mod øvrigheden». I aktors innlegg i Underretten het det at «Blom har vist en høj Grad af

⁷ Pavels 1867: 152

⁸ Pavels 1867: 217

Impertinens og Uforskammethed, samt Frekthed, Dristighet, Skadefrohed og ondt Sindelag, hvilket synes at bære Preg om, at han ikke besidder det gode Menneskes Hjerte».⁹

Til tross for dette forsøket på karakterdrap vant Blom rettssaken hele veien til Høyesterett i 1820 og fikk beholde ombudet – mens amtmannen ble dømt til å betale saksomkostningene. Det var på denne bakgrunnen at Blom ble båret inn på Stortinget ved valget samme høst, i selskap med proprietær Gasmann og stadshauptmann Tønder.

Ole Blom var født inn i en velstående bondeslekt, men måtte også jobbe for tilværelsen. Han drev sagbruk og handlet tømmer for forretningsmennene Møller og Cappelen i Grenland. Hans egen slekt hadde også en avlegger i Skien, og to av hans tremenninger var gift med henholdsvis Didrik Cappelen og Niels Aall. Mens hans tre forgjengere på Stortinget kom fra enklere kår, falt det nok Blom mer naturlig å omgås kondisjonerte på likefot. Og han hadde et svært stort nettverk over hele amtet, det kan vi ikke minst lese ut av dagboknotatene hans. Aller viktigst var nok Jens Zetlitz. Sammen med Ole Bjørnsen omgikk Blom Zetlitz i et tett vennskap. De tre spiste og drakk sammen, spilte kort og skrev dikt. I flere konflikter stilte Zetlitz seg åpenlyst på de to bondekameratenes side, også når motstanderne var fut og amtmann. Dette må ha hatt stor betydning både for Bjørnsen og Blom.

Valgmøtene og valgmennene

Bøndene var sterkt representert blant valgmennene i Bratsberg Amt gjennom hele perioden fra 1814 til 1821. Det er imidlertid bemerkelsesverdig at bonderepresentasjonen er betydelig sterkere fra de øvre deler enn fra de nedre deler av amtet. Det kan skyldes at de kondisjonerte i sør i noen grad hadde flere å ta av, men det er også naturlig å søke en forklaring i at bøndene fra «nedredelen» syntes å ha større respekt for øvrigheten enn i «øvre delen». Dette var et fenomen som blant andre Christen Pram beskrev ved sitt besøk i amtet i 1805, da han registrerte at bøndene i den nedre delen av vassdraget kvidde seg for å stå opp for sin sak i forbindelse med den såkalte Vrangfoss-saken, der tømmerhandlerne ikke ville gå med på bøndenes krav om å få ryddet opp i «den vrang fossen». En slik underdanig holdning var helt fremmed for bøndene lenger opp i amtet.¹⁰

Av de 95 forskjellige personene som utgjør til sammen 137 representanter under de fem valgmannsmøtene i perioden 1814-20, er det 66 bønder – amtet sett under ett. En tredel av

⁹ Bolstad 2010: 99

¹⁰ Pram 1805

valgmennene møtte flere ganger i løpet av disse årene: 11 møtte to ganger, 8 møtte tre ganger, mens 3 valgmenn møtte hele fire ganger – sorenskriver Wessel i Solum, forvalter Poppe på Ulefoss og lensmann Hans Anfindsen Bernaas i Tinn. Ole Bjørnsen var blant dem som møtte tre ganger.

Flere av bøndene var også lensmenn eller lærere. Ni av dem var lensmenn på det tidspunkt de møtte, minst to av dem ble det på et senere tidspunkt. Sju stykker var eller hadde vært skoleholdere – seks fra den øvre delen av amtet. Minst tre av dem hadde vært studenter ved biskop Hansens lærerseminar i Kristiansand. Det er ellers gjennomgående at omtalen av de enkelte valgmenn i bygdebøker og annet materiale vektlegger deres boklige interesser og skriftlige ferdigheter. I min egen gjennomgang av valgprotokollene i dette tidsrommet, har jeg bare funnet en valgmenn som helt sikkert ikke har signert protokollen på egen hånd. I den andre enden av skalaen finner vi for eksempel bonden Ole Folkestad fra Bø som skrev ”Folkestadvisa”, og som var far til Halvor Folkestad som ble biskop i Hamar. To av valgmennene må kunne karakteriseres som byggmestere – Norgaard og Gjermund Veum fra Moland.¹¹

Fordelingen mellom bønder (B) og kondisjonerte (K) på valgmøtene kommer til uttrykk i tabellen under. I 1814 var det to valgmøter, mens de påfølgende tre ordinære stortingssesjonene hadde sine valgmøter i 1815, 1818 og 1820. Nedre amt tilsvare omtrent dagens Nedre Telemark tingrett, eller Grenlandskommunene + Nome.

Tabell: Bønder og kondisjonerte på valgmøtene 1814-20

Valgmøte	1814 A		1814 B		1815		1818		1820	
	B	K	B	K	B	K	B	K	B	K
Nedre amt	9	5	3	4	1	7	7	3	4	7
Øvre amt	17	7	10	4	11	4	12	4	16	2
Total	26	12	13	8	12	9	19	7	20	9

Den politiske eliten i bygdene

Det fantes tette bånd mellom de kondisjonerte familiene i Norge rundt 1814. Slektsbåndene gikk på kryss og tvers, og et begrenset tilbud av potensielle ektefeller av samme stand i nærområdene gjorde at de unge gjerne giftet seg med barn av foreldrenes venner, søskenbarn eller andre av relativt nær slekt. Embetene vokste heller ikke på trær i Norge, slik at en familie

¹¹ Bolstad 2010: 104-105

gjærne kunne være representert over et stort område. Da kunne den s kaltte ”ekteskapsmila” likevel bli lang, selv om slektskap og bekjentskap var relativt nært. Slik ble også den kondisjonerte krets en nokså selvrekrutterende klasse, slik Max Weber beskriver.¹²

Hvordan sto det til i bondestanden? Det er en alminnelig oppfatning at bondeungdommen giftet seg ”på nabogården” eller i hvert fall innenfor bygda. Slik var det nok også for de fleste – men ikke for alle. En del familier hadde gjennom generasjonene slått seg opp med de reneste eiendomsimperier, med gårdparter i flere prestegjeld. Det ga muligheter til   plassere arvingene på gårder forholdsvis langt hjemmefra, og de som var nyinnflyttede storbønder etablerte seg fort i den lokale bygdeeliten i kraft av sin relative velstand.

Et sveip i det rikholdige utvalget av bygdebøker fra Telemark viser at det var atskillige forbindelseslinjer mellom de valgmennene som m tte fra de øvre bygdene fra 1814 til 1820. Mange var i slekt. Slektskapet fulgte særlig vassdragene, henholdsvis fra Heddal og ut i Norsjø til Sauherad, og fra Vinje og ned forbi Kviteseid. Men også på tvers av  sryggene finner vi slektskap, i tillegg til at flere av valgmennene, eller deres foreldre, har fraktet flyttelass mellom prestegjeldene.

I tillegg til slektskapet er det sannsynlig at valgmennene også traff hverandre på tingsamlinger og auksjoner, og at de besøkte hverandre når de var på reise utenfor egen bygd. Alt i alt kan vi trygt gå ut fra at de fleste kjente hverandre ganske godt, eller i det minste visste om hverandre. Så selv om et valgmedte i Skien i utgangspunktet var ukjent politisk terreng, er det ingen grunn til   tro at de selvbevisste bondeh vdingene fra  vre Telemark brukte lang tid på   studere skosnutene sine når de kom til møtelokalet. Fra Ole Bloms dagbok vet vi at valgmennene fra Vinje, Moe og L rdal høsten 1820 kom til Nes, Bloms gård, og overnattet der f r de dro sammen til Skien – og disse har jeg ikke funnet noen åpenbare familiebånd mellom.¹³ Også ved de tidligere stortingsvalgene har vi sett klare indikasjoner på at bøndene i  vre Telemark må ha blitt enige om sine kandidater f r de kom til Skien.

Hvem valgte de?

Men hvis bonderepresentantene hadde så god kontakt – og må ha diskutert problemstillingene f r de kom til valgmedtene – hvorfor valgte de ikke bare sine egne som stortingsrepresentanter?

¹² Weber 1990: 61

¹³ Bolstad 2010: 101

Fra alle valgmøtene 1814-20 ble det sendt en bonde, som reiste sammen med en eller to kondisjonerte. Først fogden Florentz sammen med bonden Aasmund Norgaard, så den avgåtte statsråd Niels Aall sammen med Ole Bjørnsen. I 1818 var det nære på at Huvestad fikk selskap av en bonde til, men Hans Anfindsen måtte trekke seg, og dermed ble det to kondisjonerte, skipsrederen Bent Blehr og sorenskriveren Ole Juell, som reiste sammen med Huvestad. Og selv i 1821, da Ole Blom ble feid inn som stortingsrepresentant, slapp bøndene til proprietæren Hans Jacob Gasmann og kjøpmannen Henrik Georg Tønder fra Grenland som representanter for amtet. Hvorfor tok ikke bøndene hele potten?

Det kan være en rekke plausible delforklaringer på dette. Hensynet til geografisk fordeling kan ha spilt inn, likeså graden av personlige ambisjoner og anledning til å være hjemmefra.

Det kan også tenkes at bøndene lot seg påvirke av de kondisjonertes uttrykte motvilje mot “politisering”. Tilløp til valgkamp og propaganda foran valgmøtene ble slått ned på, og det var et ideal å stå for “nøytrale” og “objektive” standpunkter. Man måtte ikke la seg friste til å argumentere for egne interesser, og dette er også et perspektiv som går igjen i en del dagbøker som finnes fra perioden. I ettertid er det vel lett å se at dette idealet var vanskelig å etterleve, ikke minst for de kondisjonerte selv. I stor grad handlet det nok om å forsvare de kondisjonertes egne interesser ved å holde opposisjonelle røster i sjakk. Men det er i hvert fall en teoretisk mulighet for at bøndene lot seg dressere av normer og regler for hvordan innflytelse kunne øves i beslutningsprosesser, slik Dørum beskriver i sin definisjon av politisk kultur.¹⁴

Men vel så viktig var det nok at bøndene ikke var fremmede for verdien av akademisk kompetanse. Selv om motsetningene mellom bønder og embetsmenn var markante i mange sammenhenger, har vi også sett flere eksempler på allianser på tvers av frontene. Vi skal ikke se bort fra at bøndene kan ha sett seg tjent med å sende avgårde presumptivt dyktige talsmenn i håp om at de i større grad kunne tale deres sak i rikspolitikken enn det de selv så seg i stand til. I 1835 skrev Ole Bjørnsen i et brev: ”Storthinget bør, efter min Formening, ligesaa lidt savne Embedsmænd som Bønder. En dygtig Embedsmand bør idet mindste vælges fra hvert Amt.”¹⁵ Desto større må skuffelsen ha vært når rapportene kom tilbake, kanskje via en litt skadefro Jens Zetlitz med alle hans forbindelser, om at for eksempel fogden Florentz ”var stum som en fisk.”¹⁶ For selv om mange historikere vektlegger embetsmennes store

¹⁴ Dørum 2006: 408

¹⁵ Bolstad 2010: 91

¹⁶ Pavels 1867: 257

kompetanse og bøndenes mangel på ditto, må det understrekes at det da handler om de store talls lov. Det fantes også embetsmenn og handelsborgere på Stortinget som ikke hadde stort å bidra med – akkurat som en del bønder blomstret opp i en ny rolle.

Borgerlig offentlighet i Øvre Telemark

Fra 1780 til 1820 tok bøndene gradvise skritt fra å være prisgitt enevoldsstatens disposisjoner til selv å delta som formelle aktører i et gryende demokratisk system, slik Brynjulv Gjerdåker beskriver det: Fra subversiv motstand til byggende deltakelse og samfunnsansvar.¹⁷

Situasjonen rundt Lofthus-opprøret med sine lokale avleggere i Øvre Telemark viser at det fantes et betydelig organisatorisk apparat rundt bondeaktivistene, et apparat som de måtte være forsiktige med å spille ut i full styrke. De levde hele tiden med en bevissthet om at statens representanter ville iverksette straffereaksjoner dersom de selv gikk for langt. Dette var en balansegang de behersket ganske godt. I Øvre Telemark ble de spesialister på å bruke muligheten til å skrive supplikker, og ved noen anledninger lyktes de også med å bygge allianser til embetsverket, til og med helt til topps.

På slutten av 1770-tallet dukket den første organisasjonen opp der kondisjonerte og bønder kunne møtes, i form av Bratsberg Opmuntringsselskab. Riktignok var det først og fremst de kondisjonertes organisasjon, men også bønder deltok som organisasjonsmedlemmer, selv om dette framfor alt var en plattform der flinke bønder fikk en fortjent påskjønnelse av de kondisjonerte.

Bøndene deltok også i lokale skole- og fattigkommisjoner fra midten av 1700-tallet, og hadde også en viss medbestemmelsesrett når det gjaldt vedlikeholdet av kirker og prestegårder. Samtidig ble tingsamlingene stadig hyppigere et sted for lokale rettssaker, helt til forlikskommisjonene ga en viss avlastning for dette. Begge deler ga atskillig trening i siviliserte konfliktløsninger.

Leseselskapene var en annen arena for bygdefolket. Det var åpenbart et oppdragende tiltak iverksatt av sognepresten, men muligheten til å tilegne seg kunnskap og til å lese for lesingens skyld ble begjærlig grepet av mange bønder. Leseselskapene hadde også møter med en viss dagsorden og det ble antagelig ført protokoller – altså nok en praktisk øvelse i organisasjonsvirksomhet. Etter hvert styrket også lærerne sin posisjon i bygdene. Stadig flere

¹⁷ Gjerdåker 2002: 16

lærere fikk faktisk en form for utdanning, og deres kompetanse ga økt status og kulturell kapital. Minst seks av valgmennene fra Øvre Telemark i perioden 1814-20 var lærere. Reidun Høydal, som har skrevet om “Omgangsskulelæreren som bygdeelite”, mener at det ikke var tilfeldig at personer med lærerbakgrunn erobret eliteposisjoner. I tillegg til den skriftkulturelle kompetansen som de hadde, fikk lærerne ofte tilgang på ideer og tenkemåter som stimulerte til individuell selvhevdelse og etter hvert kollektiv selvhevdelse på vegne av bondestanden. Slik overtok bondestanden sin egen versjon av embetsmannselitens kulturimpulser.¹⁸

Det er ikke urimelig å trekke en linje fra prosessen på bygdene i Øvre Telemark til det som Jürgen Habermas kaller for utviklingen av en “borgerlig offentlighet” – der en offentlig samtale vokser fram. Det er det kontinentale borgerskapet i andre halvdel av 1700-tallet som Habermas har i tankene – der private borgere gjør krav på å bruke den offentlighet som er regulert av øvrigheten, for å diskutere allmenne regler for samfunnsvirksomhet i en offentlig samtale.¹⁹ I første omgang skjedde det en utvikling mot en litterær eller kulturell offentlighet, som den politiske offentlighet nærmest vokste ut av. Det er imidlertid klare paralleller til den utviklingen som skjedde flere steder i bygde-Norge, forskjøvet med noen tiår.

Smått om senn bevegelsen “telemarkspolitikken” seg fra å være en arena der statens representanter hadde all formell makt og der handelsborgerne sto nokså fritt til å utnytte bøndene etter eget forgodtbefinnende, til en situasjon der bøndene både styrket sin kompetanse og i større grad lyktes i å snu spillet til sin fordel, ikke minst gjennom ulike alliansedannelser. De første valgmøtene i 1814 banet veien for en virkelighet der bønder og kondisjonerte møttes etter et helt nytt prinsipp: Én mann, én stemme. Betydningen av denne omveltningen ble kanskje ikke erkjent fullt ut til å begynne med, men bøndene lærte snart at den nye forfatningen kunne brukes til deres fordel.

Gjennom tiårene fram til 1820 styrket bøndene utvilsomt sin kulturelle kapital. Det ble lagt merke til også blant de kondisjonerte; det ser vi i ulike kommentarer i dagboknotater – enten det handler om Huvestad, som “ikke lot seg sette i Snorre”, eller om Bjørnsen, som får skryt av Christie for sin opptreden på talerstolen. Men når det kom til stykket var det likevel vanskelig for bøndene å hente ut gevinsten for denne kulturelle kapitalen i form av en fullverdig anerkjennelse for kulturell likeverdighet. I stedet beskrives for eksempel Bjørnsen

¹⁸ Høydal 1996: 203

¹⁹ Etwil, http://www.historie-online.dk/nyt/bogfeature/information_borgerligoffentlighed.htm.

som “den skrivesæle og indbildske Kirkesanger” som karakteriseres ved sin “seminaristiske Suffisance”.²⁰

- Der blev dygtig politiseret

Om tidens ideal, i hvert fall de kondisjonertes ideal, var at debatter burde foregå ubesudlet av “politisering”, er det ingen tvil om at det meste dreide seg om politikk, også i Bratsberg amt i tidsrommet 1780-1820. Prestestriden, Lofthus-opprøret og Vrangfoss-saken er eksempler på saker som kjennetegnet telemarkspolitikken gjennom disse tiårene. Underveis kunne de best orienterte bøndene se sin situasjon i forhold til et bakteppe av dramatiske begivenheter fra det store utland. Om nyhetene reiste sakte, var det likevel mange som var godt orientert både om den franske revolusjon, napoleonskrigene og forholdene ved det kongelige hoff i København.

Motsetningene mellom stendene var store og tvistene og debattene mange. Samtidig ser vi en tendens til at nye allianser oppsto fra sak til sak. Det var ikke en gang lenger gitt at embetsmennene sto sammen. Det ser vi i rettssaken mot Blom, der sogneprest Zetlitz helt åpent tok avstand fra fogden Florentz for å støtte sin gode venn Ole Blom. Vennskap og egne selvstendige oppfatninger gikk her foran et automatisk standsbasert synspunkt.

Det spørres om en enkel husmann ville kommet i en posisjon der Zetlitz måtte ha gjort en tilsvarende avveining. De bøndene som kvalifiserte seg til å kunne opptre på noenlunde likeverdig fot med embetsmenn og andre kondisjonerte, hadde både kulturell og sosial kapital over gjennomsnittet. De hadde nok ofte også sine egne økonomiske interesser å forsvare. Mange av dem, i hvert fall de fire bøndene vi har hatt under lupen, ville nok framstått som nokså moderate på en venstre-høyreskala.

“Der blev dyktig politiseret”, skriver Bjørnsen i et brev til sin venn Blom i 1821, etter en middag med prest, fogd og sin medpolitiker Norgaard.²¹ Da var det bare noen uker om å gjøre før hans eget forslag om å avskaffe adelen fikk sin sanksjonering av den gjenstridige Carl Johan. Dette lille glimtet er bare ett eksempel på det ble diskutert politikk også på bygdene. Slagplaner ble lagt der bøndene møttes, og en nyttig utveksling av synspunkter skjedde der hvor bønder og kondisjonerte møttes i fortrolighet. Og når de formelle mulighetene åpnet seg, bidro bøndenes representanter til at den politiske kulturen endret seg. De kondisjonertes

²⁰ Pavels 1867: 400

²¹ Bolstad: 80

motstand mot “politisering” ble feid til side. For bøndene var politisering viktig og riktig. Hvordan skulle de ellers nå fram med sine saker?

Litteraturliste

- Blom, Gustav P. 1860. Norges Statsforandring i Aaret 1814. Christiania.
- Bolstad, Gunnar. 2010. «Der blev dygtig politiseret...» Masteroppgave, Høgskolen i Volda. Oppgaven finnes på <http://brage.bibsys.no/hvo/>
- Dørum, Knut. 2010. Opprør eller legitim politisk praksis? I Demokratisk teori og historisk praksis. Hilde Sandvik (red.). Scandinavian Academic Press.
- Etwil, Preben. Borgerlig offentlighed.
http://www.historieonline.dk/nyt/bogfeature/information_borgerligoffentlighed.htm.
Lest 28.11.11
- Gjerdåker, Brynjulv: 2002. Norges landbrukshistorie, bind 3. Oslo.
- Høydal, Reidun. Omgangsskulelæraren som bygdeelite. Skriftkulturell meistring som sosial ressurs. Heimen 3/96.
- Pavels, Claus. 1867. Claus Pavels's Dagbogs-Optegnelser 1815-1816. Christiania.
- Pram, Christen. Ca. 1805. "Indberetning til det kongelige Land- Oeconomie- og Commerce Collegium indeholdende oeconomiske Bemærkninger paa en efter kongelig allerhøieste Befaling i Aaret 1805 fortsat Reise i Norge". Avskrift ved Arne Johan Gjermundsen.
<http://digitalarkivet.uib.no/dok/digitalpensjonatet/ajohan/pram/pram.htm> Lest 28.11.2011.
- Weber, Max. 1990. Makt og byråkrati. Gyldendal.
- Wergeland, Henrik. Samlede skrifter. Avhandlinger, opplysnings skrifter 4: 1841-1843. Christiania.